

Abric de la Roca Roja (Orpesa, Castelló): un abric freqüentat des del III mil·lenni aC

Gustau Aguilera*
Neus Arquer*
Arqueocat**

Resumen

Se presentan los resultados de la excavación efectuada en el Abric de la Roca Roja (Orpesa del Mar, Plana Alta) y se interpreta, a partir de ellos, que tipo de ocupaciones y actividades se desarrollaron en el abrigo. Finalmente, se contextualizan brevemente las conclusiones con lo que conocemos de estos grupos humanos y sus modos de ocupación del territorio.

Abstract

We presents the results of the archaeological excavation make at Abric de la Roca (Orpesa del Mar, Plana Alta) and the interpretation of which kind of occupations and activities were developed there. Finally, we examine quickly the archaeological context and the way these prehistoric groups occupied this territory.

SITUACIÓ

L'Abric de la Roca Roja està situat als peus d'un imponent penya-segat rocallós, conegut com Roca Roja, a la Serra d'en Senyor, dins del terme municipal d'Orpesa del Mar (Plana Alta, Castelló). Es tracta d'un abric poc profund (màxim de nou metres) però amb un considerable desenvolupament longitudinal de fins els 36 metres. Es troba orientat a l'est, i des d'ell s'aconsegueix una excel·lent visió del mar i les planes quaternàries d'Orpesa (Fig. 1).

L'abric presenta tot un seguit d'estructures de pedra en sec que indiquen el seu ús per pastors en època moderna i/o contemporània, tot i que els

sediments superficials no aporten indicis en aquest sentit.

Segons el mapa geològic, la cronologia de l'entorn és tota de l'Aptià, i la seva posició coincideix amb el contacte de les calcàries del Clansaesià sobre les margues i calcàries del Gargasià.

L'EXCAVACIÓ

Els treballs arqueològics es van efectuar al mes de setembre de 2003. Van consistir en l'excavació als dos llocs de l'abric on aparentment l'estratigrafia podia conservar-se en millors condi-

* Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques. Diputació de Castelló. Complex Socio-educatiu de Penyeta Roja, edifici D. Apartat 316. E-12080 Castelló. <gustauaguilera@dipc.as.es>

** amb la col·laboració de J. Enrich, E. Orri, A. Estrada, J. Nadal, E. Allué, I. Euba i R. Kotalla a través d'Arqueocat. C/ Dinamarca, 3, nau 8. 08700 Igualada (Barcelona). <arqueocat@arqueocat.com>

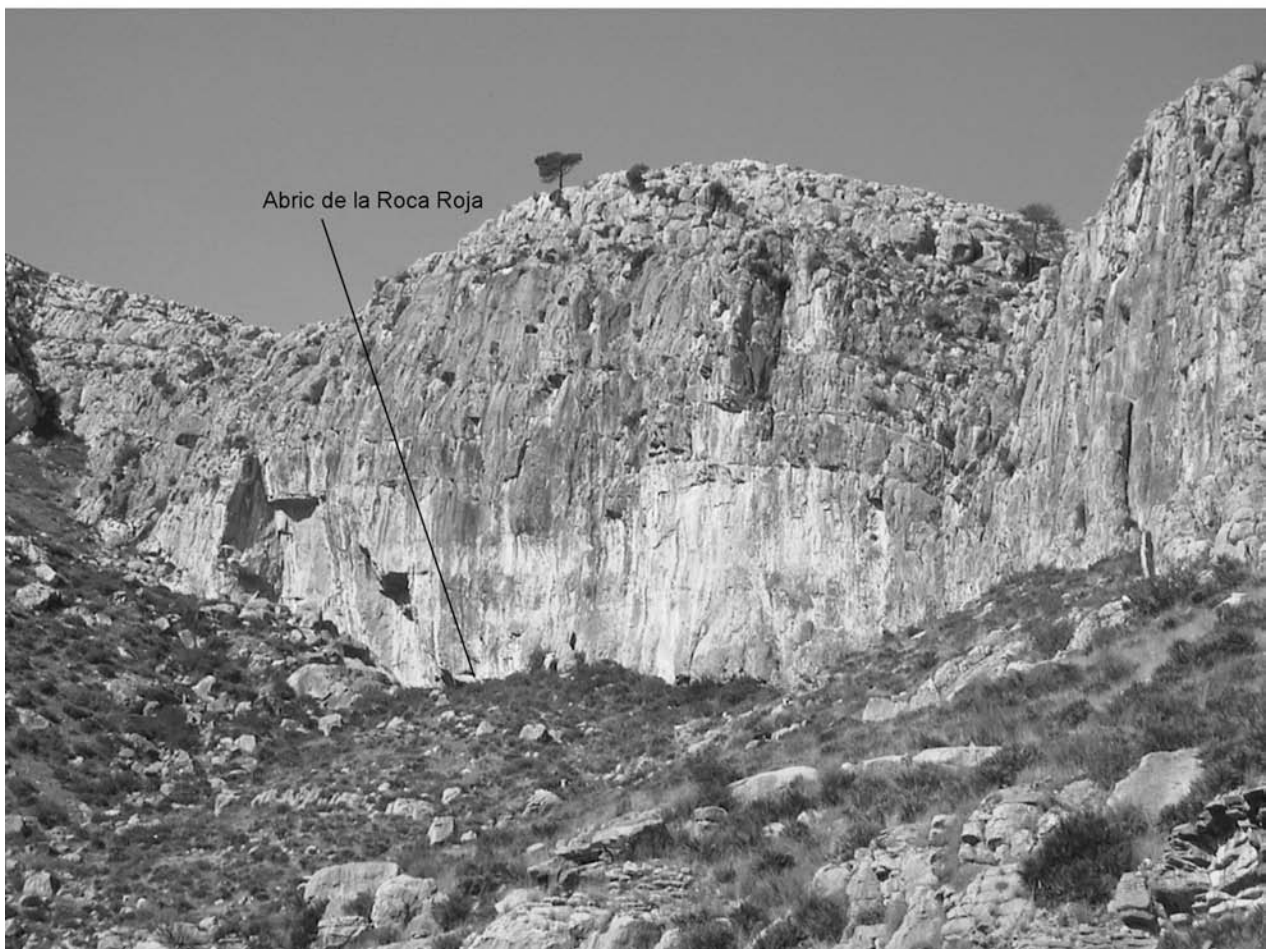
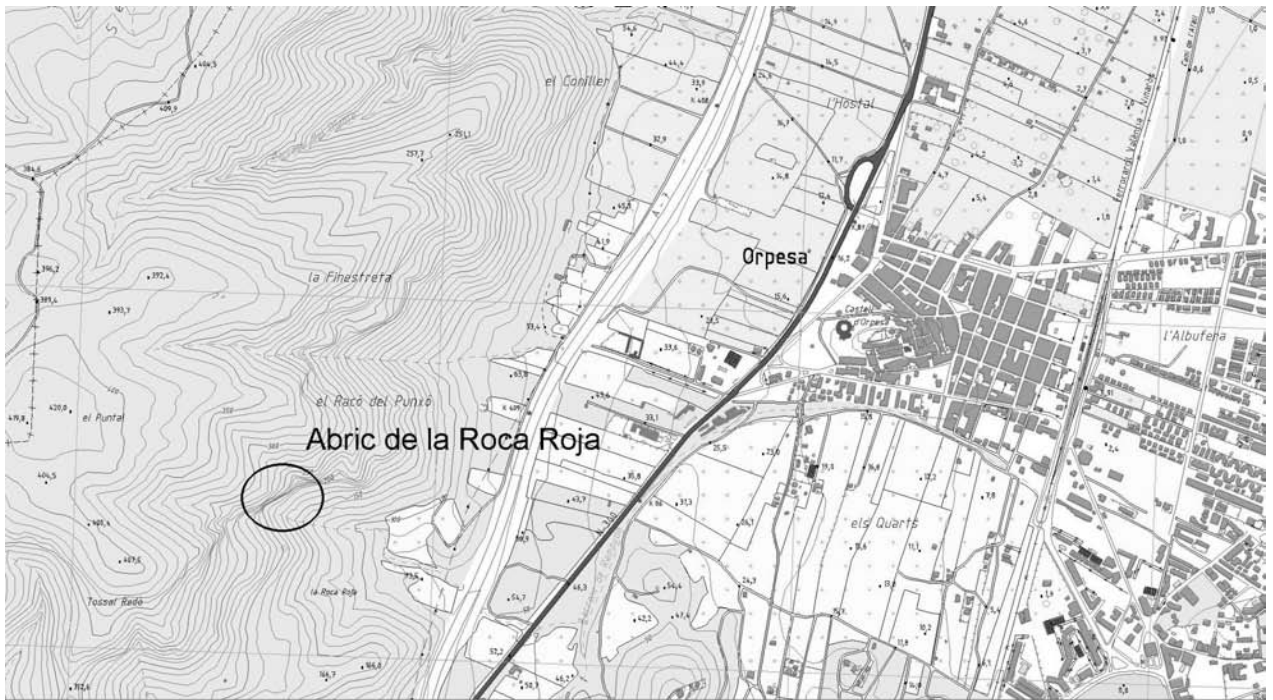

Figura 1. Situació de l'Abric de la Roca Roja.

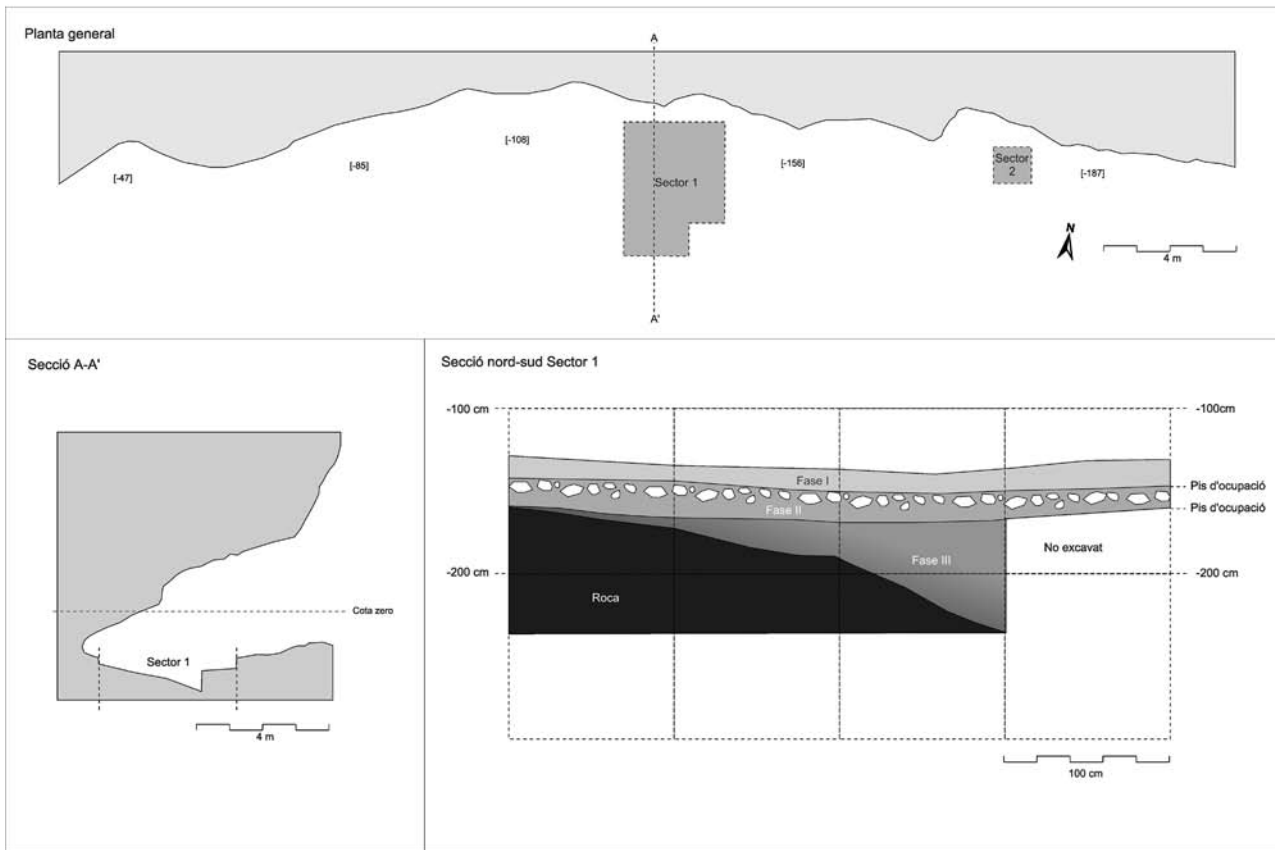

Figura 2. Planta general amb indicació dels sectors d'excavació i seccions.

cions. Hem definit aquestes dues àrees d'excavació com a Sector 1 i Sector 2 (Fig. 2).

Les característiques del jaciment van permetre l'ús d'un mètode d'excavació consistent en la identificació d'unitats estratigràfiques dins dels quadres i lògicament les seues relacions, de manera que podem expressar la seqüència estratigràfica tant en forma de tall com ara de diagrama (Figs. 2, 3)

El Sector 1 fa referència a la part central de l'abric on es va obrir el primer dels quadres, inicialment plantejat de 2 per 2 metres. Posteriorment, en quedar establerta la seqüència estratigràfica, fou ampliat en extensió a les unitats arqueològiques d'interès en quadres d'un per un metre, fins un total d'àrea excavada de 8 metres quadrats. Les sèries d'unitats estratigràfiques iniciades per 3, 4, 5 i 6 identifiquen les successives ampliacions (Fig. 3).

El Sector 2, de reduïdes dimensions com a conseqüència del lloc on se situava, oferí una seqüència curta i especialment alterada, aflorant la roca de seguida.

El desenvolupament estratigràfic ha estat interpretat en tres fases a partir de la situació de

les llars i pisos i les unitats positives. Les unitats superficials se situaven per sobre d'una llar que correspon al que hem definit com a Fase I, que ha de respondre a un període de freqüentació de l'abric molt llarg però poc intens, com després vorem en estudiar els materials associats.

Per sota aquesta fase trobem tot un seguit d'unitats positives que es recolzen sobre un pis

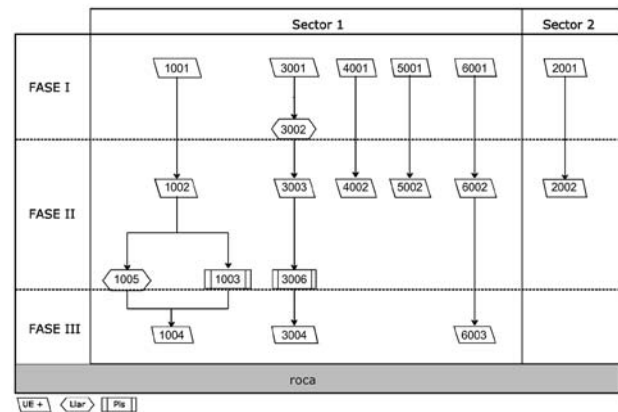

Figura 3. Diagrama de les unitats estratigràfiques de l'excavació de l'abric.

deficientment conservat, documentat en dos llocs diferents, i dues llars que representen la fase II. Per sota d'aquesta fase les unitats positives excavades són pràcticament estèrils des del punt de vista arqueològic, i les fraccions evolucionen a més argiloses i compactades fins contactar amb la roca base. Tot i això, hem definit una fase III que indicaria hipotèticament els primers moments d'ús de l'abric.

En general, totes les unitats positives són dipòsits de formació natural (d'origen antròpic, i no antropogènic) en els que apareix una moderada presència de cultura material.

Les estructures es redueixen a llars de poca entitat, generalment identificades per indicis de rubefacció amb uns pocs carbons i restes de fauna amb algun bloc que sembla delimitar-les; i pisos representats per superfícies endurides sense cap preparació aparent sobre la que descansa algun bloc en posició horitzontal.

LES TROBALLES

El conjunt material recuperat no és abundant, i tal i com expressa la figura 4. Són principalment ceràmiques a mà, fauna i malacologia marina, amb una escassa presència de sílex, d'indústria òssia i pètria.

Número de restes	Fase I	Fase II	Fase III
Ceràmica	434	491	6
Fauna	283	211	17
Malacologia marina	109	267	23
Colorant	30	24	0
Ornaments de conxa	1	6	0
Indústria lítica	0	4	0
Indústria pètria	2	6	1
Indústria òssia	2	1	0
Antracologia	20	19	2
TOTAL	881	1029	49

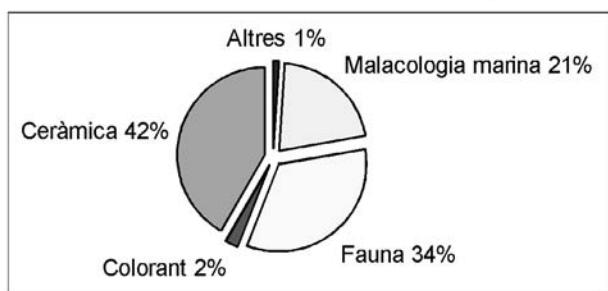

Figura 4. Taula i gràfic general de distribució de les restes recuperades a l'excavació.

LA CERÀMICA

La ceràmica és el component de la cultura material quantitativament més abundant, realitzada quasi exclusivament a mà, exceptuant alguns fragments tornejats de les unitats superficials (Fig. 5).

Per a la fase I la barreja de materials de diferents cronologies és considerable i representa un període de freqüentació de l'abric molt llarg, com ara demostra la presència de ceràmica acanalada típica dels camps d'urnes (Fig. 6, 1-2), d'un fragment de vernís negre romà i alguns fragments de ceràmica vidrada contemporània.

La qualitat i els tractaments superficials de les pastes són heterogenis, fluctuant entre algun fragment amb superfície espatulada amb certa qualitat fins els allisats o frotats d'aspecte groller. També hi són presents algunes engalbes.

Les dimensions i formes dels recipients d'aquesta fase són difícils d'estimar com a conseqüència de l'alt índex de fragmentació (Fig. 5), però sembla que es tracta d'exemplars menuts i mitjans. Per exemple, els fragments decorats amb acanalats pertanyen a sengles recipients menuts plans de coll tancat i vora curta exvasada (Fig. 6, 1-2). Al sector 1 també es troben representades un parell de gerres de mitjanes dimensions (Fig. 6, 4-5). Per altra banda, les prensions es redueixen a un mugró i dues nanses anulars.

Pel que fa a les decoracions, destaquen les dels fragments que considerem del bronze final, els quals presenten les típiques acanaladures horitzontals a la part superior del cos o al coll. També hi són presents els cordons sobre el cos tipus nervadura, i les vores amb ungulacions, incisions o fins i tot puntillats. S'ha documentat també un cas de forat de reparació.

Pel que fa a la fase II, el conjunt ceràmic és major, tot a mà i presenta uns índexs de fragmentació sensiblement menors, per la qual cosa conté la representació majoritària dels individus calculats (Fig. 5).

Tecnològicament les coccions d'aquesta fase són irregulars a taques de diferents coloracions però amb predominança de condicions reductores i desgreixants gruixuts de colors blancs. Els tractaments superficials són també irregulars, predominant els allisats o simples frotats, però apareixen també espatulats que poden tindre certa qualitat i lluentor. Quasi sempre el tractament s'aplica sobre l'engalba, que sol presentar tonalitats beix-ocre.

Entre les formes que hem pogut identificar hi ha un parell d'escudelles o gots, una gran plata hemisfèrica (Fig. 6, 10); al menys dos recipients de

	A mà			A torn			TOTAL			Fragmentació	
	NR	Pes	NMI	NR	Pes	NMI	NR	PES	NMI	NR/NMI	Pes/NMI
Fase I	377	2974	9	57	10	2	434	2984	11	39,45	271,27
Fase II	491	4797	61	0	0	0	491	4797	61	8,05	78,64
Fase III	6	48	1	0	0	0	6	48	1	6	48
TOTAL	874	7819	71	57	10	2	931	7829	73		

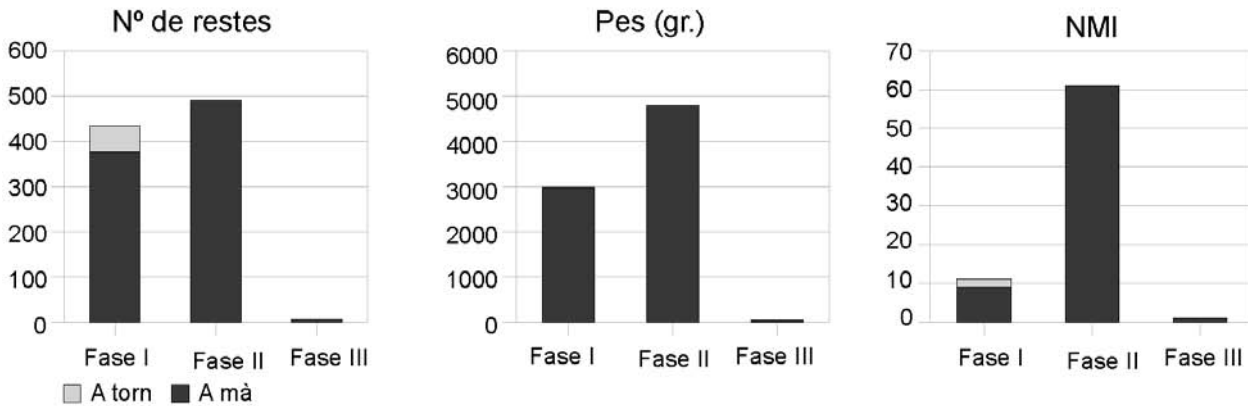

Figura 5. Taula general de la ceràmica.

mitjanes dimensions, que segurament reproduiran perfils globulars amb colls més o menys tancats i vores exvasades (Fig. 6, 6, 7); i dos fragments de cos que poden correspondre a un contenidor d'emmagatzematge (Fig. 6, 8). És important indicar la presència d'algunes carenes més o menys arrodonides.

Les prensions semblen associades als recipients mitjans i són, per ordre de freqüència nanses anulars, de cinta, i un muçró.

Les decoracions més habituals són els cordons tipus nervadura (únicament hi ha un cas digitat) i les impressions variades sobre els llavis. Destaca, a més a més, un fragment de la vora d'un recipient obert, tipus plata o escudella gran, decorat amb un motiu puntillat en línies dobles que dibuixen un triangle invertit a l'exterior i un altre a l'interior (Fig. 6, 3).

Respecte de la fase III, els sis fragments de ceràmica són tots a mà i sense forma, amb unes característiques tecnològiques que no difereixen de les de la fase II.

LA FAUNA

Segons els autors de l'estudi faunístic (Enrich, Orri, 2008), les restes de fauna recuperades en l'excavació presenten una alta fragmentació, de

manera que de les 511 restes, únicament 174 són determinables. A la figura 7 presentem les principals espècies identificades de manera quantificada (Fig. 7).

Les espècies domèstiques són majoritàries, i entre elles clarament els ovicaprins. El patró de sacrifici determinat, predominantment adult, suggereix un aprofitament de productes secundaris dels ovicaprins i bòvids. Un percentatge considerable de les restes presenten a més marques de descarnament, i també alteracions calòriques (fins un 30 per cent) producte versemblantment del consum.

Els autors de l'estudi de la fauna destaquen l'absència de restes de suïds, i la presència de *Canis familiaris*, les restes del qual no presenten traces ni cap alteració o processat.

Respecte a la fauna salvatge és abundant l'*Oryctolagus cuniculus*, que es presenta sovint amb símptomes d'alteració calòrica, també segurament producte del consum.

Finalment, de manera testimonial estan presents els rosegadors, que poden respondre bé a bioturbacions, bé a la seua presència en els períodes en els que a l'abric no hi ha presència humana.

En definitiva ens trobem representat un grup que practica el pastoreig d'ovicaprins i bovins, amb un probable aprofitament dels productes secundaris, i que també completen el subministrament càrnic a través de la cacera de lagomorfs.

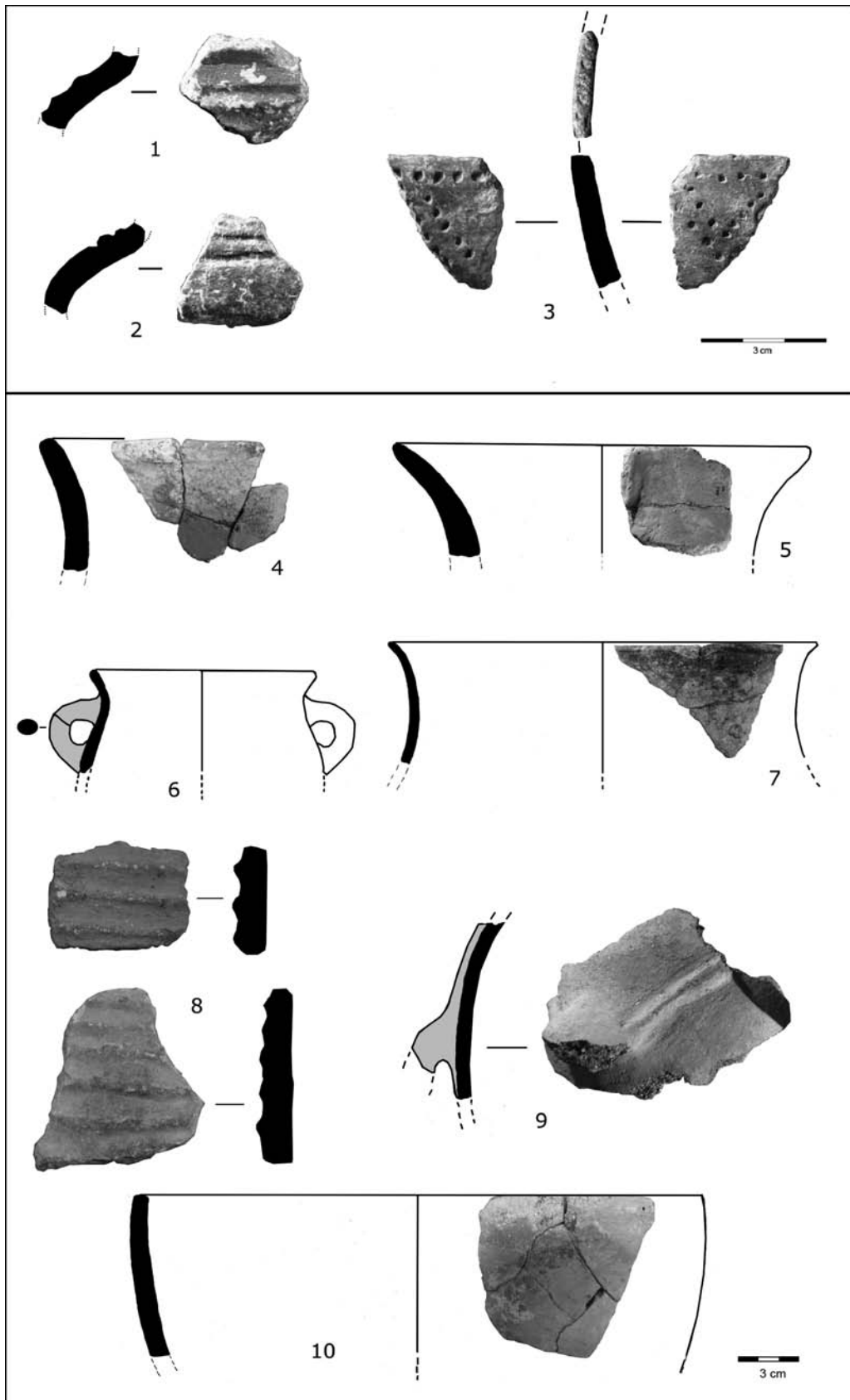

Figura 6. Principals formes i decoracions de la ceràmica. Fase I: 1, 2, 4 i 5. La resta Fase II.

	Fase I		Fase II		Fase III	
	NR	NMI	NR	NMI	NR	NMI
Ovicàprids	41	9	57	10	7	3
<i>Bos taurus</i>	11	4	13	5	0	0
<i>Canis familiaris</i>	0	0	3	2	0	0
<i>Oryctolagus cuniculus</i>	25	5	11	5	1	1
Microfauna	2	2	3	3	0	0
TOTAL	79	20	87	25	8	4

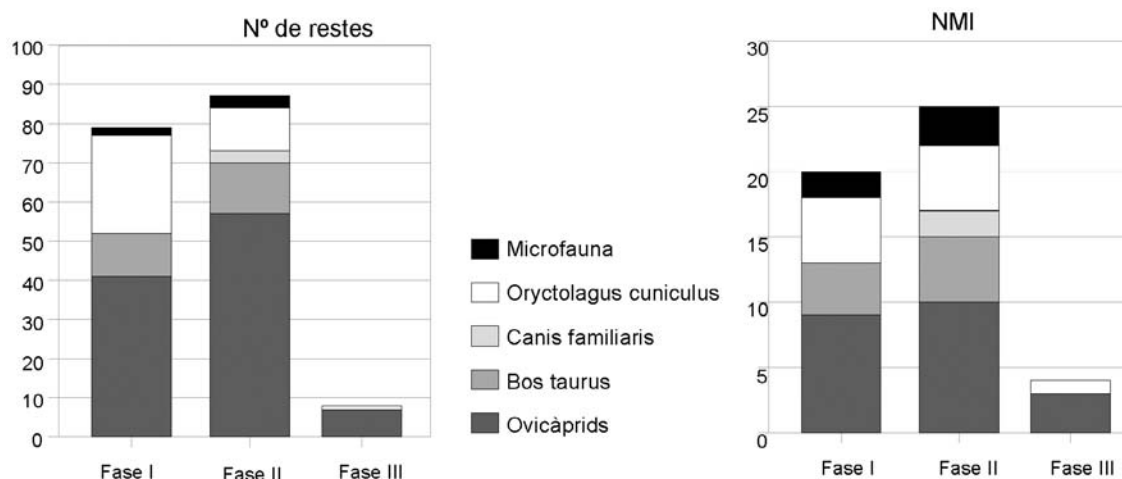

Figura 7. Resultats de l'estudi de la fauna (a partir de Enrich, Orri, 2008).

MALACOLOGIA MARINA I ORNAMENTS DE CONXA

Pot ser el que més crida l'atenció del conjunt material de l'abric és l'abundant troballa de malacologia marina, amb un total de 399 restes (Fig. 8, 9). El seu estudi està firmat per J. Enrich, A. Estrada i J Nadal (2006).

Tot i que el conjunt presenta un alt grau de fragmentació (vora el 92 per cent dels casos), s'ha pogut determinar una predominança dels bivalves (72 per cent) front als gasteròpodes (27,70 per cent).

Els bivalves més abundants són els corresponents al gènere *Glycymeris*, que són espècies que podem trobar de forma freqüent als litorals plans. El grau de rodament, així com el seu estat de fragmentació, no ha permès en molts casos diferenciar espècies, tot i probablement es tractaria de *Glycymeris violascens*. El més interessant és que majoritàriament aquests elements varen ser recollits un cop l'animal estava mort, i la conquilla era abocada a la platja. La seva presència al jaciment no respon per tant a una finalitat directament alimentària si no ornamental, tal i com demostra el fet que aquestes conxes apareixen sovint perforades, bé polides o bé en forma de grans de collar ja finalitzats.

Pel que fa a les restes de gasteròpodes, és remarcable la presència de *Columbella rustica*, un tipus de cargol, en cap cas comestible (bàsicament per la seva mida reduïda) que es recolliria amb finalitats ornamentals. A l'igual que passa amb les *Glycymeris* les trobem al jaciment perforades, polides i en forma de grans de collar.

Finalment, la presència de *Monodonta turbinata*, un tipus de cargol comestible, indica que també alguns exemplars van poder ser recollits per al consum humà.

Pel que fa a la diferenciació per fases, la majoria de les restes han estat trobades a la fase II, la qual és l'única es pot considerar un conjunt tancat. Les restes de la fase I poden procedir de l'alteració de la fase II al llarg dels períodes posteriors de visita i ocupació, o simplement de la continuació de l'activitat.

En definitiva, creiem que al menys amb certa seguretat pel que fa a la fase II, la presència de la malacologia al jaciment reflecteix una activitat de fabricació d'elements d'ornament de conxa, que implica la recollida i selecció de la matèria primera al litoral, tant a les zones de platja com a les rocalloses, prioritàriament no destinada al consum, i el seu trasllat a l'abric on es procedia a l'elaboració. Secundàriament, es recullen també altres espècies

Espècies	Fase I		Fase II		Fase III		TOTAL	%
	NR	%	NR	%	NR	%		
<i>Glycymeris</i> sp	83	76,15	149	55,81	5	21,74	237	59,4
<i>Glycymeris violascens</i>			24	8,99			24	6,02
Cardiidae	8	7,34	7	2,62			15	3,76
<i>Acanthocardia tuberculata</i>	3	2,75					3	0,75
<i>Chamelea gallina</i>			3	1,12			3	0,75
<i>Pecten jacobaeus</i>	3	2,75	2	0,75			5	1,25
<i>Columbella rustica</i>	7	6,42	17	6,37	1	4,35	25	6,27
<i>Monodonta turbinata</i>	5	4,59	65	24,34	17	73,91	87	21,8
TOTAL	109	27,32	267	66,92	23	5,76	399	100

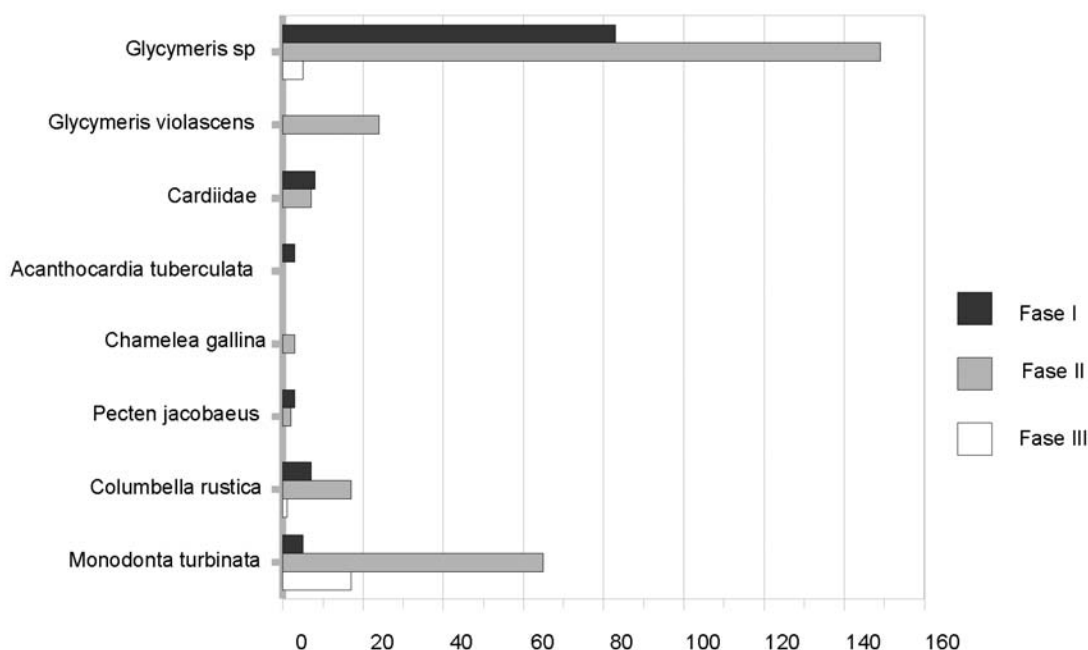

Figura 8. Resultats de l'estudi de la malacologia (a partir d'Enrich, Estrada, Nadal, 2006).

que si podrien estar destinades al consum (Enrich, Estrada, Nadal, 2006).

Existeixen antecedents de tallers o assentaments on s'ha detectat la fabricació d'ornaments a partir de conxes des del neolític antic a la península (Pascual, 2005). També s'han detectat indicis al proper assentament de Costamar (Flors, 2006; 2007), però que en principi es data en moments anteriors també del neolític.

El que s'observa, aleshores, és una activitat artesanal aprofitant recursos marins locals que es perllonga en el temps. Si atenem a la cronologia proposada per a l'assentament Costamar, hem de parlar que des del neolític antic fins com a mínim el bronze antic, d'una manera més o menys continuada, disposem indicis d'aquesta activitat en el territori immediat.

ALTRES MATERIALS

La presència d'altres materials al jaciment representa poc més de l'1 per cent dels recuperats en excavació.

De les unitats de la fase I procedeix una destretaleta de pedra polida (Fig. 10, 1), dos grans de collar de conxa, un fragment de molí de sorrenca, un fragment distal d'un punxó de secció circular (Fig. 10, 2), diversos còdols arrodonits de calcària clarament aportats i alguns fragments de possibles colorants minerals.

Per a la fase II destaca la troballa d'un botó piramidal d'os, amb una perforació molt desgastada que inicialment degué ser en "V" (Fig. 10, 3), sis grans de collar, un gran molí de sorrenca i tres frag-

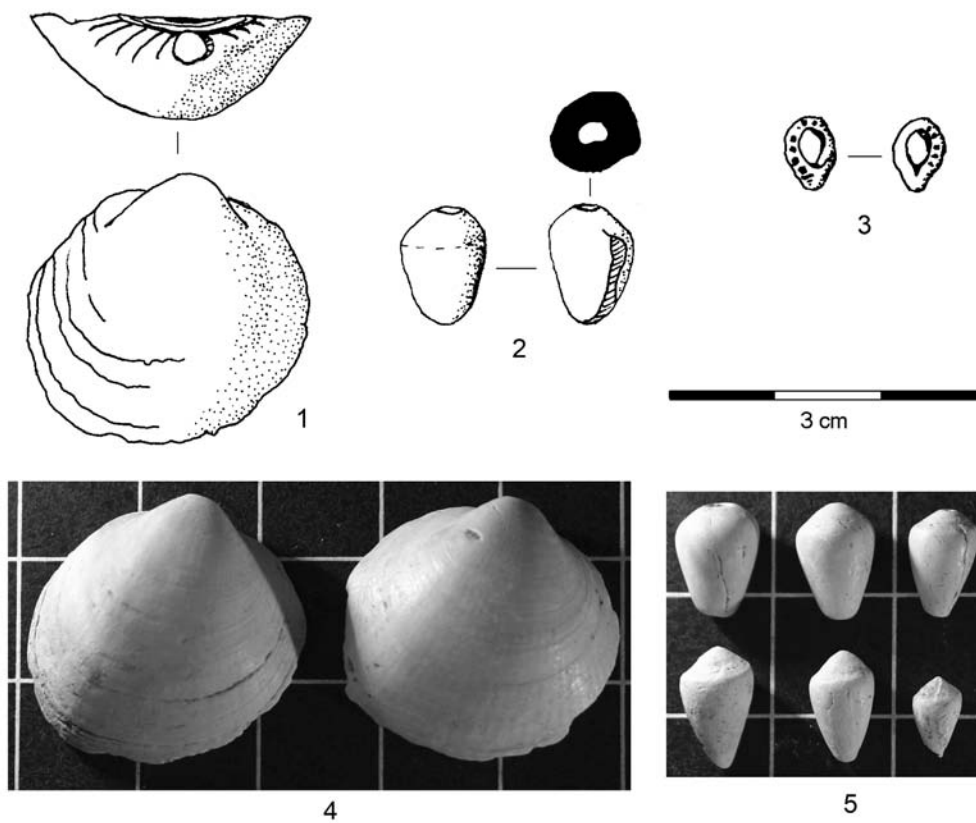

Figura 9. Algunes restes de malacologia destinades a la fabricació d'ornament: 1 i 4: gènere *Glycymeris* amb perforacions; 2 i 5: *Columbella rustica* perforats; 3: dos grans de collar de conxa totalment transformada.

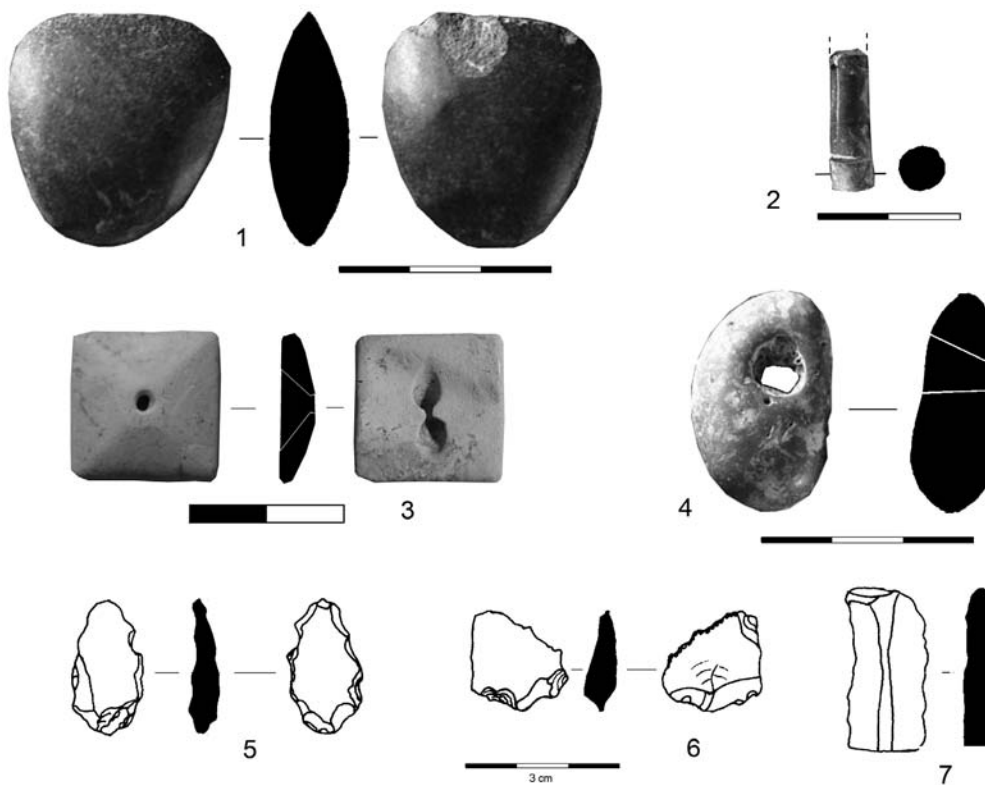

Figura 10. Altres materials procedents de l'excavació de l'Abric.

ments d'altres, un fragment d'un estri de pedra polida, quatre restes de sílex dels quals un presenta un retoc d'ús molt marginal (Fig. 10, 5-7), així com diversos còdols arrodonits de calcària i fragments de possible colorant mineral.

Finalment, assignat a la fase III únicament cal parlar d'un còdol arrodonit perforat segurament com a penjoll (Fig. 10, 4).

ANTRACOLOGIA

La recollida sistemàtica de carbons va oferir un total de 41 restes, amb una relació de tàxons identificats que queden expressades a la figura 11. El taxo clarament predominant és l'ullastre (*Olea europaea*).

Segons els autors de l'estudi (Allué, Euba, 2005), les mostres presenten alteracions que poden associar-se a la combustió. Aquest fet, conjuntament amb les característiques del dipòsit i les espècies identificades apunten a un aprovisionament vegetal de l'entorn immediat destinat com a combustible dels foguers de l'abric, sense descartar altres usos.

L'estudi antracològic conclou que el paisatge que suggereixen les espècies identificades és típicament mediterrani, amb algunes associacions que són típiques de màquies litorals, i que en general són similars a les que actualment podem trobar per l'entorn.

CRONOLOGIA

Es van fer dues datacions per mètodes diferents per tal d'obtenir referències cronològiques absolutes. Les dues mostres procedeixen de la fase II. La primera d'elles és un carbó que pertany a la UE 1005, una llar o fogata. El resultat de la data-

Taxons	Fase 1	Fase 2	Fase 3
<i>Olea europaea</i>	13	15	1
<i>Pinus</i> sp.		1	
<i>Pinus halepensis</i>		1	
<i>Quercus ilex/coccifera</i>	7		
<i>Pistacia lentiscus</i>		1	
resta carpològica		1	
Indeterminable			1
Total	20	19	2

Figura 11. Espècies identificades a l'estudi antracològic (a partir d'Allué, Euba, 2005).

ció per AMS fou 1950-1410 cal BC a 2 sigma, i de 1770-1520 Cal BC a 1 sigma (datació convencional 3370±120 BP. Beta-184515).

La segona mostra es va datar per termoluminescència a partir d'un fragment de ceràmica sobre la UE 1003, unitat interpretada com a pis d'ocupació de la fase II. El resultat fou de 2196 ± 420 BC (Kotalla, 2004). El resultat conjunt d'ambdues datacions és visible gràficament a la figura 12.

El conjunt material és prou coherent amb el que indiquen les cronologies absolutes, tot i que la datació del carbó pareix certament baixa, la qual cosa podria indicar certa contaminació. La ceràmica a mà no és excessivament significativa, a excepció dels fragments d'olletes acanalades del bronze final de la fase I. Si de cas sobta l'absència de carenes i brunyits de molt bona qualitat, qüestió que defugiria de cronologies típicament del bronze (amb totes les reserves), i que per tant no concordaria amb la datació absoluta.

Els botons d'os piramidals amb perforació en "V" solen aparèixer en contextos del campaniforme incís o pseudo-excís, tot i que s'han detectat exemplars en poblats de l'edat del bronze (Bernabeu, 1984; Pascual, 1998). En general hom admet aleshores que són característics de la segona meitat del tercer mil·lenni amb perduracions als primers segles del II mil·lenni abans de l'era (vegeu per exemple Uscatescu, 1992, 65-69). Al veí assentament d'Orpesa la Vella però, tot i la considerable entitat de les excavacions i l'ampli desenvolupament cronològic de les fases del bronze no se n'han detectat aquest tipus de botons, de manera que al menys a la Plana Alta no podem assegurar que perduren en aquest període.

Respecte dels útils de pedra polida, es tracta d'objectes que es fabriquen i usen al llarg de bona part de la prehistòria recent, tot i que a partir de l'edat del bronze comencen a minvar en freqüència, per la qual cosa tampoc aporten molta precisió cronològica.

En definitiva, amb les dades disponibles podem declarar que la fase II podria iniciar-se poc abans de mitjans del III mil·lenni abans de l'era. L'abric, de manera més o menys continuada, és visitat i ocupat al menys als inicis del II mil·lenni. Sense poder trobar cap solució de continuïtat, els indicadors apunten que torna a ser usada al bronze final de camps d'urnes, aproximadament entre els segles IX-VIII aC. Posteriorment, trobem indicis d'ocupacions protohistòriques i històriques molt febles.

La poca extensió excavada i les característiques de les ocupacions que hem detectat fan probable que altres períodes cronològics puguin estar

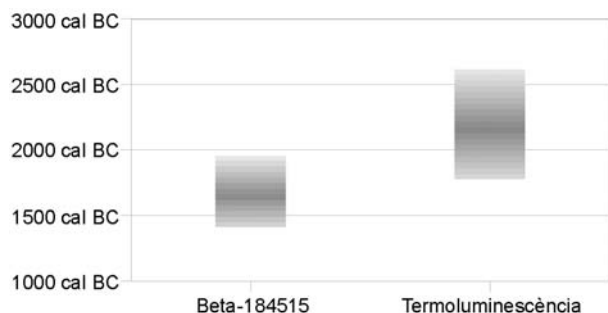

Figura 12. Datacions absolutes efectuades sobre la fase 2.

representats en altres zones de l'abric, de manera que l'estimació cronològica que acabem de presentar és vàlida lògicament per a les zones excava-des.

CONCLUSIONS

De tot el vist fins ara poden aportar les se-güents conclusions:

En primer lloc, la situació i entorn, la fisono-mia i habitabilitat de l'abric, conjuntament amb les característiques del registre arqueològic documen-tat apunten a ocupacions successives de poca du-ració i intensitat.

Aquestes visites poden tindre diferent inten-cionalitat, com ara l'aprofitament d'aigua, resguard i recerca de la insolació, punt de parada en desplaçaments de cacera, pasturatge o aprofitament d'altres recursos. Les activitats que directament po-dem deduir que es van efectuar a l'abric són dos: fabricació d'ornaments de conxa i processat i con-sum d'aliments.

La presència de malacologia marina indica que possiblement part dels desplaçaments proce-dien de la costa, on es recollirien les conxes prefe-rentment ja mortes i amb perforacions naturals.

Per altra banda, és interessant constatar que el registre faunístic reflecteix una predominança d'espècies domèstiques, i una única espècie sal-vatge (el conill-lliebre) que pogué ser caçada. Tots dos grups d'espècies presenten indicis d'alteració calòrica, i algunes de les restes domèstiques mar-ques de descarnat.

Les visites a l'abric en ocasions estan docu-mentades amb fogates de poca entitat. És difícil de determinar si aquestes fogates representen un únic ús o diversos reaprofitaments de l'estructura. No s'han identificat cap altre tipus d'indici que pugui fer

pensar en estructures de condicionament o articu-lació de l'espai.

En definitiva, es pot concloure que l'abric de la Roca Roja va ser usat eventualment per un grup humà de pastors, que practicaven també la cacera de conills, i que acudiren al lloc per efectuar curtes estances mentre elaboraven ornaments i consumien aliments. En moltes de les ocasions abans d'anar a l'abric degueren de passar per zones pròximes a la costa per recollir conxes.

Aquesta sistemàtica d'ocupació intermitent la podem datar de manera més o menys aproximada des de finals de la primera meitat del tercer mil·lenni fins principis del segon mil·lenni. Posteriorment, es detecten episodis puntuals datats per indicadors ar-queològics al bronze final, en època ibèrica final, i en època contemporània.

CONTEXTUALITZACIÓ

Les fases d'ocupació purament prehistòri-ques de l'abric de la Roca Roja tenen el seu in-terès perquè d'alguna manera expressen la forma d'ocupar i aprofitar el territori d'aquests grups. Al mapa de la figura 13 presentem els territoris teòrics d'una i dues hores des de l'abric de la Roca Roja (vegeu Aguilera, - sobre la metodologia dels terri-toris teòrics emprada), conjuntament amb els jac-i-ments coneguts del III i del II mil·lenni aC (Figs. 13, 14).

De l'entorn arqueològic cal destacar la presència, a uns 300 metres al nord, del jaciment plistocènic de Cau d'en Borràs, en el que, als nivells superiors, se cita la troballa de ceràmiques a mà i un botó de perforació en V (Carbonell, Estévez, Gusi, 1979). Les característiques del Cau d'en Bor-ràs no poden considerar-se com d'un assentament d'hàbitat, però com a mínim indica presència més o menys continuada a la zona.

Dins del territori teòric d'una hora figuren els assentaments de l'edat del bronze del Tossal Redó i d'Orpesa la Vella. El primer se situa a uns 1700 metres en direcció sud oest, i tot i trobar-se citat en alguns treballs (Aguilera, Gusi, 2004), la informació que disposem d'ell és clarament insuficient.

A uns 2700 metres en direcció a la mar s'hi troba el poblat d'Orpesa la Vella, la fase més anti-ga identificada del qual es remunta al bronze antic. Les datacions absolutes calibrades més antigues poden remuntar-se a les acaballes del III mil·lenni abans de l'era (Gusi, 1976; Gusi, Olària, 1995; Olària, 1987).

Els assentaments de cronologies anteriors a l'edat del bronze apareixen principalment dins del territori de dues hores. Es tracta dels poblats en pla molt pròxims, identificats bàsicament per la presència d'un gran fons de cabana a Costamar (Flors, 2006; 2007) i per gran quantitat d'estructures negatives al Prat de Cabanes (Guillem, Martínez, Pérez et alii 2005; Guillem, Fernández, Martínez et al., 2006). En bona lògica, aquests assentaments poden representar la zona nuclear dels hàbitats principals del territori d'estudi, tant per la seua situació com per la gran quantitat d'estructures que presenten.

Respecte de la capacitat potencial d'acollir conreus, la zona muntanyenca on es troba l'abric té una capacitat molt baixa, i les terres planes als peus de la serralada estan classificades com de capacitat moderada (Fig. 13). La proximitat de la font d'en Senyor pot afegir interès a la visita de l'abric i el seu ús en el passat.

Aquesta imatge d'un entorn immediat potencialment pobre suggereix que efectivament l'abric de la Roca Roja pogué estar més aviat relacionat amb l'explotació dels recursos de muntanya (aprofitament del bosc i cacera) i el pastoreig, i reforçaria la idea ja proposada en altres ocasions de territoris

Nº	Jaciments	Bibliografia
1	Abric de la Roca Roja	
2	Cau d'en Borràs	Carbonell, Estévez, Gusi, 1979
3	TossalRedó	Aguillella, Gusi, 2004
4	Orpesa la Vella	Gusi, 1976; Gusi, Olària, 1995; Olària, 1987
5	Costamar	Flors, 2006; 2007
6	Prat de Cabanes	Guillem, Fernández, Martínez et al., 2006; Guillem, Martínez, Pérez et alii 2005
7	Tossal del Mortórum	Aguillella, Miralles, Arquer, 2004-2005
8	Cova de Queralt	Viciano, 1983
9	LaComba	Tarradell, 1962
10	Fontallà	Peris, 1926
11	LesSantes	Esteve, 1944; Olària, 1980
12	Fontanelles	Inèdit
13	Cova de Petrolí	Aguillella, 2002-2003

Figura 14. Taula amb els assentaments pròxims a l'abric de la Roca Roja. La numeració fa referència a la del mapa de la figura 13.

articulats des d'assentaments més o menys principals situats en pla i a l'aire lliure, al voltant dels quals se situarien altres assentaments secundaris que podrien ser representatius de les diverses activitats desenvolupades per la comunitat humana (Aguillella, 2002-2003).

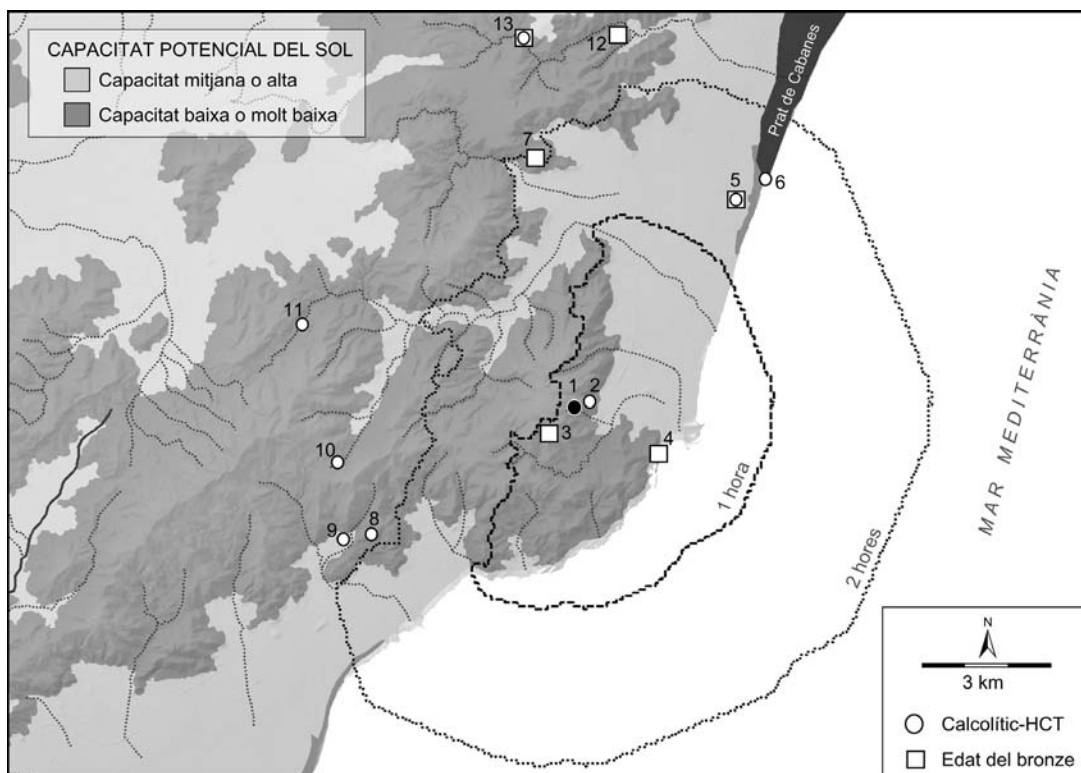

Figura 13. Mapa del territori teòric de l'abric de la Roca Roja a una i dos hores de camí, amb indicació de la capacitat potencial del sol i els assentaments prehistòrics pròxims. La numeració correspon amb la de la figura 14.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILELLA, G. (2002-2003): *Pastors prehistòrics a la Cova del Petrolí (Cabanes, Plana Alta, Castelló)*. Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló, 23, pp. 107-132. SIAP. Diputació. Castelló.
- AGUILELLA, G. (—): *Cazadores-recolectores: más allá del territorio de explotación*. Actas del V Simposio Internacional de Arqueología de Mérida “Sistemas de Información Geográfica y Análisis Arqueológico del Territorio” (Mérida, 2007). En prensa.
- AGUILELLA, G., GUSI, F. (2004): *Avanç a l'estudi del territori d'Orpesa La Vella (Orpesa, Plana Alta, Castelló) a l'edat del bronze mitjançant sistemes d'informació geogràfica (SIG)*. La edad del bronce en tierras valencianas y zonas limítrofes, pp. 127-136. Villena.
- AGUILELLA, G., MIRALLES, J.L., ARQUER, N. (2004-2005): *Tossal del Mortorum (Cabanes, Castellón): un posible asentamiento minero con materiales fenicios de los siglos VII-VI aC*. Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló, 24, pp. 111-150. SIAP. Diputació. Castelló de la Plana.
- ALLUÉ, E., EUBA, I. (2005): *Informe de l'anàlisi antracològica del jaciment de l'Abric de la Roca Roja (Orpesa del Mar, Castelló)*. Arqueocat, informe inèdit, 11 pp. Igualada.
- BERNABEU, J. (1984): *El vaso campaniforme en el País Valencià*. Trabajos Varios del SIP, 80, 140 pp. València.
- CARBONELL, E., ESTEVEZ, J., GUSI, F. (1979): *Resultados preliminares de los trabajos efectuados en el yacimiento del Pleistoceno Medio de Cau d'en Borràs (Orpesa, Castellón)*. Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses, 6, pp. 7-18. SIAP. Diputación. Castellón de la Plana.
- ENRICH, J., ORRI, E. (2008): *Anàlisi de les restes faunístiques recuperades a l'excavació de l'Abric de la Roca Roja (Orpesa)*. Arqueocat, informe inèdit, 16 pp. Igualada.
- ENRICH, J., ESTRADA, A., NADAL, J. (2006): *Estudi de les restes malacofaunístiques recuperades al jaciment de l'Abric de la Roca Roja (Orpesa, Castelló)*. Arqueocat, informe inèdit, 10 pp. Igualada.
- ESTEVE, F. (1944): *Estación neolítica de “les Santes” (Cabanes, Castellón)*. Saitabi, 11, pp. 31-33. Universidad de Valencia. Valencia.
- FLORS, E. (2006): *Excavación arqueológica en el ámbito del P.A.I. de Torre la Sal (Cabanes, Castellón)*. Intervención 55TSAL-002 Costamar. Fundación Marina d'Or de la Comunidad Valenciana. Informe inédito, 129 pp. Castellón.
- FLORS, E. (2007): *Informe de la excavación arqueológica en el ámbito del P.A.I. de Torre la Sal (Cabanes, Castellón)*. Intervención 55TSAL-002 Costamar. Fase 2. Ampliación viales y edificio Rosa de los Vientos. Fundación Marina d'Or de la Comunidad Valenciana. Informe inédito, 217 pp. Castellón.
- GUILLEM, P., FERNÁNDEZ, J., MARTÍNEZ, R., PÉREZ, R., PÉREZ, G. (2006): *Primeros datos sobre el poblado neolítico del Prat de Cabanes (Cabanes, Castellón)*. Actas do IV Congreso de Arqueología Peninsular (Faro, 2004), vol.4, pp. 197-206. Faro.
- GUILLEM, P., MARTÍNEZ, R., PÉREZ, G., PÉREZ, R., FERNÁNDEZ, J. (2005): *El Prat de Cabanes (Cabanes, Castelló). Un jaciment prehistòric del III mil·lenni (a.C.)*. Geomorfologia litoral i quaternari. Homenatge al professor Vicenç M. Rosselló i Verger, pp. 195-202. Universitat de València. València.
- GUSI, F. (1976): *La 1ª Campaña de Excavaciones en el poblado del Bronce de Orpesa la Vella (Orpesa)*. Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses, 3, pp. 283-284. SIAP. Diputación. Castellón de la Plana.
- GUSI, F., OLARIA, C. (1995): *Cronologies absolutes en l'arqueologia del País Valencià*. Actes de les Jornades d'Arqueologia (Alfàs del Pi, 1994), pp. 119-157. Generalitat Valenciana. Valencia.
- KOTALLA, R. (2004): *Anàlisi termoluminescència d'un fragment ceràmic; unitat: 1003, “Abric de la Roca Roja” Orpesa, Plana Alta (Castelló), País Valencià*. Arqueocat, informe inèdit, 15 pp. Igualada.
- OLÀRIA, C. (1980): *Aportación al conocimiento de los asentamientos neolíticos en la provincia de Castellón*. Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses, 7, pp. 31-88. SIAP. Diputación. Castellón de la Plana.
- OLÀRIA, C. (1987): *Un poblado del Bronce a orillas del mar*. Revista de Arqueología, 78, pp. 15-19. Ediciones Zugarto. Madrid.
- PASCUAL, J.L. (1998): *Utillaje óseo, adornos e ídolos neolíticos valencianos*. Trabajos Varios del SIP, 95, 357 pp. València.
- PASCUAL, J. LL. (2005): *Los talleres de cuentas de Cardium en el neolítico peninsular*. Actas del III Congreso del Neolítico en la Península Ibérica (Santander, 2003), pp. 277-286. Ser-

- vicio de Publicaciones Universidad de Cantabria. . Santander.
- PERIS, M. (1926): *Mirabet-Fontallá. Hallazgos arqueológicos*. Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura, tomo VII, cuaderno IV, pp. 177-180. Sociedad Castellonense de Cultura. Castellón de la Plana.
- TARRADELL, M. (1962): *El País Valenciano del Neolítico a la iberización. Ensayo de Síntesis*. Anales de la Universidad de Valencia, XXX-VI, 214 pp. Valencia.
- USCATESCU, A. (1992): *Los botones de perforación en "V" en la Península Ibérica y las Baleares durante la edad de los metales*. Temas de Arqueología, 2, 270 pp. Ediciones Foro. Madrid.
- VICIANO, J. LL. (1983): *Unes cavitats sepulcrales desaparegudes*. Butlletí de l'Associació Arqueològica de Castelló "Llansol de Romani", 3, pp. 35-36. Castelló de la Plana.